

УДК 502.1:061.2](47+57)Р.,1904/1917”

**ОСНОВНІ ЕТАПИ ДІЯЛЬНОСТІ БЕССАРАБСЬКОГО ТОВАРИСТВА
ПРИРОДОДОСЛІДНИКІВ ТА ЛЮБИТЕЛІВ ПРИРОДОЗНАВСТВА
(1904-1917 рр.)**

Г. Градинар
магістрантка,

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

У статті розглянуто основні етапи діяльності Бессарабського товариства природодослідників та любителів природознавства (1904-1917 рр.). Зокрема, розкрито такі напрями, як наукова та культурно-просвітницька діяльність. Вивчено частотність засідань товариства за його секціями у різні роки. З'ясовано важливу роль діячів у вивченні природи Бессарабії, що дало можливість підняти на високий рівень сучасну науку.

Ключові слова: дворянство, товариство, природознавство, наука, Бессарабія.

Питання організації науки у вигляді фундаментальних і практичних наукових результатів завжди знаходилися у центрі уваги суспільства. Їх вирішення спирається на історичний досвід діяльності різних наукових структур, серед яких одними з найбільш активних були суспільно-наукові об'єднання.

Роглядаючи історію України ХІХ ст., Н. Полонська-Василенко поряд з визнанням заслуг численних наукових товариств, метою яких було дослідження минулого України в галузі археології, історії, мистецтва, звернула увагу й на роль природничо-наукових товариств, у першу чергу товариств природодослідників і любителів природознавства. Дослідниця відзначила, що «праці всіх цих товариств, друкувалися російською мовою, наслідком їх діяльності залишилися сотні томів різних видань...».

Стрімкий розвиток природничо-наукових товариств у Російській імперії в ХІХ ст. зумовлений як університетським статутом 1863 р., так і роботою І-ого Всеросійського з'їзду природознавців (м. Петербург, 1868 р.), члени якого винесли пропозицію заснувати товариство природодослідників при кожному російському університеті. На той час в Україні природознавці об'єднувалися навколо Філотехнічного товариства (м. Харків, 1810 р.), Товариства наук при Харківському університеті (1812 р.) та низки медичних і сільськогосподарських товариств. Так, після 60-х рр. ХІХ ст. в Україні працювали такі об'єднання: Харківське товариство дослідників природи, Новоросійське товариство природознавців, Київське товариство природознавців, Товариство дослідників Волині, Катеринославське наукове товариство, Миколаївське товариство аматорів природи, Бессарабське товариство природодослідників і любителів природознавства та ін.

Змістовними та цінними для розгляду та аналізу діяльності природничих наукових товариств в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. є праці В. Савчука «Естественнонаучные общества Юга Российской империи» [1], Ю. Павленка «Наукові товариства – феномен просвітництва і культури» [2], С. Рудої «Популяризація наукових знань як одна з основних функцій товариств природознавців» [3]. Цікавою з точки зору проблематики є колективна монографія «Природознавство в Україні до початку ХХ ст. в історичному, культурному та освітньому контекстах» [4]. У роботі І. Демуз «Наукові товариства на теренах України ХІХ – на початку ХХ ст.: полілог учених і епох» [5], досліджено історіографічний дискурс та основні галузі діяльності наукових товариств, які функціонували на теренах України ХІХ – початку ХХ ст.

Метою статті є висвітлення діяльності Бессарабського товариства природодослідників та любителів природознавства (1904-1917 рр.), напрямів досліджень

членів товариства та їх внесок у розвиток регіону.

Перші природничо-наукові товариства в Україні були створені в XIX ст. Вони представляли певну галузь науки, обговорювали актуальні теми дослідження, публікували їх результати у періодичних виданнях.

Наприкінці 1902 р. у Кишиневі серед невеликої групи природодослідників та осіб, які цікавилися питаннями природознавства, виникла думка об'єднатися й організувати товариство для спільної розробки наукових питань, вивчення Бессарабії в природно-історичному відношенні та популяризації природничих знань шляхом влаштування лекцій, курсів тощо.

Засновниками Бессарабського товариства природодослідників та любителів природознавства на початку січня 1903 р. виробили статут, який було привезено на затвердження пану Міністру Народної Освіти. В грудні того ж року проект було повернуто з певними зауваженнями. Запропоновані зміни були прийняті й 29 лютого 1904 р. проект статуту був затверджений Міністром Народної Освіти Лук'яновим, а 15 березня того ж року відбулися установчі збори товариства. На цих зборах було обрано членів Ради товариства та складено Редакційну комісію. Головою Бессарабського товариства природодослідників та любителів природознавства став барон О. Стюарт, помічником голови – М. Горонович, секретарем – Е. Міллер, скарбником – Ф. Міллер, членами товариства – М. Зубовський, М. Карчеський, І. Попа. До складу редакційної комісії входили: М. Горонович, М. Кисса, І. Красильщик, Н. Нелізон, Ф. Остерман та Г. Симаков [6, с. 5].

Молодому товариству значну матеріальну підтримку надала Бессарабська губернська земська управа, головою якої був перший та єдиний голова товариства барон О. Стюарт. Зокрема, товариство мало можливість безоплатно користуватися приміщеннями управи для зборів.

Перші два роки виявилися для товариства нелегкими, його діяльність була не такою продуктивною, як того бажали засновники. Пояснюється це тим, що відкриття товариства та перші два роки його існування збіглися з тим великим історичним моментом, який на той час переживала вся Російська імперія: початок російсько-японської війни, слідом за якою вибухнула революція. Тільки в другій половині 1906 р., коли суспільне життя стало більш менш налагоджуватися, поживилася й діяльність товариства.

Основною діяльністю Бессарабського товариства природодослідників та любителів природознавства була наукова. Вона полягала в проведенні наукових засідань, як загальних, так і секційних, організації публічних лекцій та окремих популярних курсів і друкованих видань. Загалом робота товариства поділялась на науково-дослідницьку та науково-організаційну. З перших днів свого існування товариство розгорнуло широку діяльність з питань вивчення природи. Наукові дослідження здійснювались в галузі зоології, ботаніки, геології, фізичної географії, палеонтології та мінералогії.

Науково-дослідницька діяльність включала в себе два аспекти: теоретичну діяльність та емпіричну. Якщо на першому етапі основними напрямками науково-дослідницької роботи були ботанічні, зоологічні, геологічні та частково палеонтологічні дослідження, то з часом помітне місце почали посідати дослідження, пов'язані із застосуванням експериментальних методів, передусім у галузі фізіології рослин та тварин, а також ембріології.

Всього загальних зборів налічувалося 70, на яких було заслухано 77 наукових доповідей. Крім того, 5 засідань було присвячено пам'яті М. Пирогова, Л. Толстого (психолога), К. Казимира та М. Дорошевського. На двох екстрених засіданнях обговорювались питання введення в середній школі перевідних іспитів та створення в Кишиневі вищого сільсько-господарського училища.

Про широке коло інтересів науковців свідчать теми доповідей, які заслуховувались на засіданнях товариства у першому десятилітті його існування: «Залишки Гіппаріона, зібрані в с. Тараклія Бендерського повіту» (М. Горонович), «З питання про епідемічну

краснуху» (Е. Міллер), «Клімат Кишинева» (І. Пантелеєв), «Замітки про екскурсію в Бессарабії у 1907 р.» (О. Браунер), «Сучасні питання педагогічної психології та психіатрії» (П. Тутишкін), «До питання про кримінальну відповідальність» (О. Коцовський) і т.ін. [7, с. 10].

Науково-організаційна діяльність Товариства полягала в організації лабораторій, навчальних курсів, лекцій та секцій. Важливою структурною одиницею товариства була секція, голова якої обирався з числа почесних або дійсних членів. При Бессарабському товаристві природодослідників та любителів природознавства діяли наступні 4 секції: 25 квітня 1906 р. було відкрито фізико-математичну секцію, голова – О. Мануйлов; медичну секцію було створено 28 лютого 1906 р., головою якої був Е. Міллер; агрономічну – 4 грудня 1907 р., очолювану К. Казиміром; секцію психології та філософії – грудень 1908 р., під головуванням О. Месяцева; секцію антропології, географії та етнографії Бессарабії – наприкінці 1915 р., голова – С. Давидович.

Секційна діяльність товариства полягала у наступному: медична секція за весь період мала 40 наукових засідань, на яких було заслухано 44 доповіді; математична секція мала 24 засідання з 22 доповідями; агрономічна – 14 засідань; секція психології та філософії – всього 3 засідання [8, с. 7].

Розподіл засідань товариства та його секцій за роками представлено наступним чином (див. Таблицю 1).

Таблиця 1

Роки	Загальні засідання	Засідання медичної секції	Засідання математичної секції	Засідання агрономічної секції	Засідання секції психології та філософії	Засідання секції антропології, географії та етнографії Бессарабії
1904-1906	9	-	-	-	-	-
1906-1907	12	6	6	-	-	-
1907-1908	7	22	3	6	-	-
1908-1909	6	3	7	4	3	-
1909-1910	12	5	3	4	-	-
1910-1911	12	6	5	-	-	-
1911-1912	6	4	-	-	-	-
1912-1913	6	1	-	-	-	-
1913-1914	9	-	-	-	-	-
1914-1917	5	-	-	-	-	30

Членами товариства було проведено окремі невеликі курси з різних галузей природознавства й математики. Всього за період існування Бессарабського товариства природодослідників та любителів природознавства було прочитано 152 лекції. Наведемо приклади декількох з них: М. Гороневич «Про вимерлих гігантських плазунів», «Курс популярної астрономії», І. Хоменко «Про землетрус (про землетрус у Сицилії)», П. Шумахер «Курс алгебри» та ін.

Своєю культурно-просвітницькою діяльністю члени товариства підвищували рівень освіченості й духовності народу. Така робота прискорювала поширення відомостей про останні досягнення науки, залучала до природничонаукових знань широкі верстви населення. Важливою в цьому аспекті є видавнича діяльність товариства. Бессарабське товариство природодослідників та любителів природознавства згуртувало навколо себе чимало науковців та аматорів, які здійснювали дослідження рідного краю та публікували власні праці. Велика дослідницька робота обговорювалася на спільних зборах та засіданнях секцій, знаходила відображення у наукових роботах. Зусиллями його членів

видавалися «Праці Бессарабського товариства природодослідників та любителів природознавства», двотижневий журнал «Бессарабське сільське господарство».

Основним надбанням товариства була бібліотека, створена одночасно із заснуванням самого товариства у 1904 р. Однак на перших етапах вона складалася з декількох творів, принесених у дар самими авторами, серед яких: А. Браунер. Попереднє повідомлення про плазунів і гадів Бессарабії, Херсонської губернії, Криму та Північнозахідного Кавказу між Новоросійськом і Адлером; N. Goronowitsch. Das Gehirn und die Cranialnerven von *Accipenser ruthenus*. Окрім того придбано цінний п'ятитомник W. Th. Schimper und K. Zittel. *Handbuch der Palaentologie*. 1876-90. Надалі фонд бібліотеки щороку поповнювався новою літературою [6, с. 11].

Окремою сторінкою діяльності товариства було створення Кишинівського шкільного пересувного музею у 1907 р. з метою надання літератури у тимчасове користування учбовим закладам або окремим особам. Музей працював два рази на тиждень (у неділю та вівторок протягом двох годин). Музеєм завідувала комісія, яка складалася з голови комісії Ф. Міллера та її членів: М. Бабиніна, М. Кожанського, С. Жавроцького, В. Могилянської, М. Рашкович, С. Скоморовської та Л. Халаная. Завідувачем музею була В. Могилянська та Н. Поповська [9, с. 70].

За весь час існування музею ним користувались 10 учбових закладів та 3 громадські установи: у тому числі 3 початкові міські школи, 1 другокласна школа для підготовки вчителів церковно-приходських шкіл, 4 школи (2 чоловічі та 2 жіночі) єврейського товариства, 1 школа католицького товариства, 1 жіночий середній учбовий заклад, лазарет комітету чинів цивільного відомства допомоги постраждалим від війни, їдальня товариства турботи про дітей і притулок яслі єврейського товариства.

У 1913 р. при товаристві організовано природоохоронний комітет, який мав на меті пропаганду ідей природоохорони взагалі та створення захисних ділянок в Бессарабії зокрема.

На загальних зборах Бессарабського товариства природодослідників та любителів природознавства в різний час обирались почесні члени П. Овсянников (1904 р.), П. Семенов Тянь Шанський (1904 р.), М. Горонович (1909 р.), М. Меизбир (1911 р.) [8, с. 2].

Останні роки для Бессарабського товариства природодослідників та любителів природознавства минули в несприятливих умовах: Перша Світова війна сильно загальмувала діяльність товариства. Майже всі члени товариства були відвернені від своїх постійних занять. Великою втратою також стала смерть незмінного голови товариства – барона О.Ф. Стурта [10, с. 7].

Таким чином, аналіз діяльності членів Бессарабського товариства природодослідників та любителів природознавства засвідчив його важливу роль у вивченні природи Російської імперії, зокрема, Бессарабії. Значний обсяг систематичних, флористичних, фауністичних, ембріологічних і фізіологічних досліджень дав можливість підняти на високий рівень сучасну науку. Вивчення напрямів діяльності товариства становить перспективність даного дослідження.

1. Савчук В. С. Естественно-научные общества юга Российской империи : вторая половина XIX – начало XX в. / В. С. Савчук. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1994. – 232 с.

2. Павленко Ю. В. Наукові товариства-феномен просвітництва і культури / Ю. В. Павленко, С. П. Руда, С. А. Хорошева, Ю. О. Храмов // Природознавство в Україні до початку XX століття в історичному, культурному та освітньому контекстах. – К. : Академперіодика, 2001. – 420 с.

3. Руда С. П. Популяризація наукових знань як одна з основних функцій товариств природознавців / С. П. Руда // Популяризація науки в Україні: історія і сучасність. – К.,

1992. – С. 34-42.

4. Павленко Ю. В. Природознавство в Україні до початку ХХ ст. в історичному, культурному та освітньому контекстах / Ю. В. Павленко, С. П. Руда, С. А. Хорошева, Ю. О. Хромов. – К. : Видавничий дім «Академперіодика», 2001. – 420 с.

5. Демуз І. Наукові товариства на теренах України ХІХ – на початку ХХ ст.: полілог учених і епох / І. Демуз. – Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О.М., 2014. – 681 с.

6. Труды Бессарабского общества естествоиспытателей и любителей естествознания: 1904/5-1905/6 / под редакцией Э.Э. Миллера. – Кишинев : Типо-Литография Ф. П. Кашевского, 1907. – 173 с.

7. Циганенко Л. Ф. Дворянство Півдня України (друга половина ХVІІІ ст. – 1917 р.) / Л. Ф. Циганенко. – Ізмаїл : СМІЛ, 2009. – 384 с.

8. Труды Бессарабского общества естествоиспытателей и любителей естествознания: 1913-1914 / под редакцией Э.Э. Миллера. – Кишинев : Типография Бессарабского Губернского Правления, 1914. – 396 с.

9. Труды Бессарабского общества естествоиспытателей и любителей естествознания: 1907-1908 / под редакцией Э.Э. Миллера. – Кишинев : Типо-Литография Ф. П. Кашевского, 1908. – 432 с.

10. Труды Бессарабского общества естествоиспытателей и любителей естествознания / под редакцией Э.Э. Миллера. – Кишинев : Бессарабского Губернского Правления, 1917. – 151 с.

Градинар А. Основные этапы деятельности Бессарабского общества естествоиспытателей и любителей естествознания (1904-1917 гг.).

В статье рассмотрены основные этапы деятельности Бессарабского общества естествоиспытателей и любителей естествознания (1904-1917 гг.). В частности, раскрыты такие направления, как научная и культурно-просветительская деятельность. Изучена частотность заседаний общества по его секциям, что дало возможность поднять на высокий уровень современную науку.

Ключевые слова: дворянство, общество, естествознание, наука, Бессарабия.

Hradynar H. Basic stages of the activity of the Bessarabian society of naturalists and lovers of natural science (1904-1917).

The article examined the main stages of the activity of the Bessarabian Society of Naturalists and Lovers of Natural History (1904-1914). In particular, such directions as scientific and cultural-educational activities are revealed.

Key words: nobility, society, natural science, science, Bessarabia.